

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.27>

МАТВІЙЧУК М.А.

**РЕВОЛЮЦІЙНЕ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ПОЛІТИКА ПЕРШИХ РОКІВ
РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В ПРАЦЯХ І. МАЛИНОВСЬКОГО****REVOLUTIONARY CRIMINAL EXECUTIVE LAW
AND CRIMINAL EXECUTIVE POLICY OF THE FIRST YEARS
OF THE SOVIET POWER IN THE WORKS OF I. MALYNOVSKYI**

У статті показано, що І.О. Малиновський на підставі аналізу нормативних актів молодих радянських республік (РСФСР та УСРР) та багатого фактичного матеріалу, зібраного ним самим та членами очолюваної академіком Комісії для виучування звичаєвого права Всеукраїнської Академії наук, переконливо продемонстрував, що під час російської революції, як і під час будь-якої революції, та під час громадянської війни, тобто в період безладу, зародилось революційне звичаєве право, а також відродився стародавній інститут помсти та самовільної розправи. Самосуд практикувався не лише на побутовому життєвому рівні, а й у діяльності позасудових органів держави, зокрема в роботі надзвичайних комісій, революційних трибуналів і навіть народних судів. А звичаєве право, поряд з іншими факторами, лягло в основу радянського законодавства, в тому числі кримінального та кримінально-виконавчого. Кримінальні кодекси РСФСР (1922 р.) і УСРР (1922 р.) та Кримінально-виконавчі кодекси РСФСР (1923 р.) і УСРР (1925 р.) ознаменували собою втілення кримінально-виконавчої політики радянської влади в перші роки її існування. Ця політика переслідувала три основних цілі: 1) загальне та особисте попередження злочинів через покарання у виді позбавлення волі; 2) пристосування злочинця до співжиття через примусову працю та культурно-просвітню роботу; 3) утримання злочинця від вчинення нових злочинів фактом його ув'язнення з урахуванням різноманітності видів місць ув'язнення. Режим у місцях ув'язнення полягав у правильному співвідношенні начал ізоляції, примусової праці та культурно-просвітницької роботи. До основних начал кримінальної політики відносили також класовий принцип, як під час винесення вироку, так і в процесі його виконання, та допомогу звільненим з місць ув'язнення. Вказані цілі, наповнені адекватним та, до речі, досить гуманним і прогресивним змістом, являлися тими початками, через які цілі кримінально-виконавчої політики молодій радянській трудовій державі втілювалися на практиці.

Ключові слова: революційне звичаєве право, самосуд, кримінально-виконавча політика радянської влади, позбавлення волі, культурно-просвітницька робота.

The article shows that I. Malynovskiy, based on the analysis of normative acts of the young Soviet republics (RSFSR and USSR) and the rich factual material collected by him and members of the Commission for the Study of Customary Law of the All-

Ukrainian Academy of Sciences, convincingly demonstrated that during the revolution, as during any revolution, and during the civil war, that is, during the period of disorder, the revolutionary customary law was born, and also the ancient institute of revenge and unauthorized punishment was revived. Lynching was practiced not only at the standard of living but also in the activities of extrajudicial bodies of the state, in particular, in the work of emergency commissions, revolutionary tribunals, and even national courts. Customary law, among other factors, formed the basis of Soviet law, including criminal and criminal executive law. The Criminal Codes of the RSFSR (1922) and the USSR (1922) and the Criminal Executive Codes of the RSFSR (1923) and the USSR (1925) marked the implementation of the criminal-executive policy of the Soviet government in the first years of its existence. This policy pursued three main goals: 1) general and personal prevention of crimes through imprisonment; 2) adaptation of the criminal to living together through forced labor and cultural and educational work; 3) keeping the criminal from committing new crimes by the fact of his imprisonment taking into account the diversity of types of places of imprisonment. The regime in the prisons consisted of the right balance of isolation, forced labor and cultural and educational work. The basic principles of criminal policy also included the class principle in sentencing and in the process of its execution, and assistance to released prisoners. These goals, filled with adequate and quite humane and progressive content, were the principles through which the goals of the criminal executive policy of the young Soviet labor state were put into practice.

Key words: *revolutionary customary law, lynching, a criminal executive policy of the Soviet power, imprisonment, cultural and educational work.*

Вступ. Питання про право, яким користувався народ після російської революції та під час громадянської війни в ситуації, коли усі царські державні установи та дореволюційне право були скасовані, а в країні панував безлад, в Україні є малодослідженим. Це стосується також карної політики молодих радянських республік у перші роки їх існування. Тому ця прогалина, як частина української історії взагалі та частина історії кримінально-виконавчого права, потребує свого заповнення.

Звичасве право українського народу революційного та постреволуційного періоду, а у цьому зв'язку й кримінально-виконавчу політику молодих радянських держав (РСФСР та УСРР) досліджував академік І. Малиновський, однак, на жаль, тільки побічно, у зв'язку з правом кримінальним та судовим. Досліджень же його наукового доробку в цьому плані замало. Можна назвати лише журнальні статті та тези виступів на наукових конференціях Т.І. Бондарук про пенітенціарну концепцію вченого, В.А. Кващук та О.В. Сокальської – про його пенітенціарні ідеї, І.В. Музики – про соціологічний аспект концепції пенітенціарної системи І. Малиновського.

Постановка завдання. Метою цієї статті є цілісне викладення вчення І. Малиновського щодо звичаєвого права українського народу в революційний по постреволуційний періоди, зокрема й щодо відродженого самосуду, а також його доробку щодо кримінально-виконавчої політики молоді радянської влади та її втілення у законодавстві.

Результати дослідження. Російська революція 1917 р. почалася, як і всі революції, що колись були на світі, писав І. Малиновський, з руйнування старого. «Було зруйновано й старе право. «Сводъ Законъ Россійской Имперіи» став шматком паперу, ні для кого непотрібним за для практичних цілей. Зокрема, «Судебные уставы» 1864 р., «Уложение о наказаніяхъ» 1815 р., нове «Уголовное уложение» 1903 р. і 1 ч. X тому про касаційні вирокі Сенату... все це було скасовано» [1, с. 114].

Руїницькою своєю частиною революція неминуче призвела до відродження стародавніх традицій кровавої помсти. Практикується каральна відплата в найбрутальнішій формі віддавання злом за зло без «жоднісінької розумної мети». Піддаючись звірячому почуттю злісної мстивості до своїх класових ворогів, як це показано в праці «Кровавая месть и смертныя казни», каже І. Малиновський, люди несамохить віддають їм за зроблене зло таким самим або ще й більшим злом. Вага революції в її руїницькій своїй частині характеризується актами помсти: руйнування давнього ладу йде разом із помстою революціонерам або прихильникам революції з боку тих, хто панував за давнього ладу, й помсту їм із боку революціонерів. Окрім того, революціонери, котрі співчують революції, чи навіть нейтральні особи мусять, буває, вживати актів самосуду й розправи, тобто помсти звичайних карних елементів, коли вони роблять замах на особу чи майно, не

побоюючись кари, бо старий порядок правовий зруйновано, а новий іще не налагоджено. Наша революція не могла бути винятком. У розпалі громадянської війни акти такого роду помсти не могли не траплятися [2, с. 16].

Слід зазначити, що тему самосуду під час революційних подій, громадянської війни та після її завершення вчений досліджував у контексті революційного та постреволуційного звичаєвого права, усіх його галузей, в тому числі права кримінального, судового і кримінально-виконавчого зокрема, бо й тема кримінально-виконавчого права була складником предмету спеціального дослідження Комісії для виучування звичаєвого права України Всеукраїнської Академії наук, головою якої він був. Академік узяв на себе дослідження революційного та постреволуційного звичаєвого права загалом, а його вивчення з окремих предметів та в окремих регіонах України було доучено іншим членом Комісії, Степану Борисенку, зокрема, дослідження самосуду над карними злочинцями в 1917 році. Як видно з результатів роботи членів Комісії, І. Малиновський допомагав тим чи іншими матеріалами про факти проявів звичаєвого права чи не усім дослідникам.

Що стосується самосуду, то з посиланням на публікації в московській газеті «Известия» та київській газеті «Пролетарська правда» вчений наводить численні його приклади. Ось деякі з них, більше побутового характеру, на теренах України. «У Києві жінка кочегара Бориса Бондаренка – Явдоха злигалася з таким собі Єладовим і переїхала до нього на квартиру: Бондаренко прийшов на ту саму квартиру і, заставши жінку, хлопнув їй у лице сірчаною кислотою». «В с. Строковій Переяславського району, в трьох громадян викрали коней: обікрадені обігнали злодіїв на шляху до с. Помоклі, привели їх назад до с. Строкової й там вчинили над ними самосуд». «У Києві на вокзалі залізничного злодія Кольку Слона (Миколу Санкаржевського) забили його товариші». «У Києві на Галицькому базарі бандит Микола Чернов забив свого товариша». «Сільська влада села Криниць Тульчинської округи врядила дикунський суд над селянином і селянкою, обвинувачуваних у тому, що вона «жила на віру» (не в шлюбі): обох розділи догола і били мокрою кропивою». «В Харківській окрузі колишня наймичка священника Беділло Кроловецька мала від нього шестимісячну дитину; коли вона приїхала просити грошей на утримання дитини, то Іван Скрипник, що його підплатив був священник, чотирма пострілами забив її на смерть». «На Полтавщині сільські власті села Баранівки по-п'яному вдерлися до хати селянина і забили родину з 9-ти чоловік, в тому числі дітей від 4-х до 6-ти років» [2, с. 51–53].

Приклади самосуду у формі кари різкими, побоями, покаліченням, повішенням, спаленням живого тощо наводять й інші дослідники, в тому числі С. Борисенко. «На станції Проскурів студента-медика Г. з санітарного поїзду було звинувачено в крадіжці цукру та солдатської білизни. Натовп, обв'язавши Г. білизною, почав водити його по території станції, не даючи нікому його визволити». «Агенти Київського розшукового відділу І. та Г., дізнавшись в розмові з злодієм К., що він «заробив» 1 600 крб., які саме були у нього, тоді-таки вирішили пограбувати його. У під'їзді будинку Окружного Суду, куди його затягли, вони почали вимагати гроші. А в тім цікаво не це. Коли цей злодій силувався був протестувати, то вони нагрозилися йому, що коли він зчинить галас, вони виведуть його на вулицю та пояснять натовпові, хто він є і тоді натовп розправиться з ним самосудом. Злодій, злякавшись цієї перспективи, віддав гроші». А загалом С. Борисенко заключає, що самосуд настільки втілювався в життя, що загроза вчинити самосуд стала за чинник психічного примусу [3, с. 229–231].

Акти помсти, зауважував І. Малиновський, були характерні почасти й для діяльності ВЧК та її органів, що являлось «системою позасудової розправи» за найгостріших часів громадянської війни. Вживали розстрілів, і були виключні випадки, коли розстрілювали, щоб помститися або настрашити. Зазвичай же розстрілювали, щоб, знищуючи небезпечних ворогів революції, забезпечити республіку від замахів на здобутки революції.

Щодо неможливо не зазначити, а І. Малиновський у своїх працях про це пише надто скупо, що сам він постановою колегії ДонЧК 24 липня 1920 р. разом з іншими обвинуваченими «у контр-революції» був заочно засуджений до смертної кари, і одним з обвинувачень його в контрреволюції було написання «контр-революційних статей в Ростовській газеті «Приазовський край». Професор це обвинувачення, як і усі інші, заперечував і показував на всіх допитах, починаючи з першого, який мав місце 20 липня 1920 р., що він писав статті в газету не як протест проти Радянської влади, а так само як про це писав й М. Горький, – «як протест проти неправильних з його точки зору методів правління, а також проти злочинної практики, – проти смертних страт, розстрілів, насильств, арештів, грабежів, знищення культурних цінностей», проти погромів, які відбувалися на його очах, «у яких приймали участь також червоноармійці та цивільні» – грабували і магазини, і квартири» [4, с. 61–65, 76–80].

Можна знайти деякі ознаки помсти й у діяльності революційних трибуналів як органів надзвичайної юстиції під час громадянської війни, народних судів, хоча й менше [5, с. 15–16]. Суди видавали вироки або присуди, керуючись революційною правосвідомістю, що відповідало звичаєвому праву, виробленому пануючим в радянському суспільстві трудовим класом. Прийнятий згодом Карний кодекс дозволяв судам накладати кари, зважаючи на свою соціалістичну свідомість (ст. 9) [6, с. 105], дозволяв накладати кари та вживати інші заходи соціального захисту за такі злочини, яких у ньому не було (ст. 10), а Карно-процесуальний кодекс забороняв судам ухвалювати присуди через брак, неповноту, невизначеність або суперечливість законів (ст. 2) [1, с. 114–119; 7, с. 142].

На цю характерну негативну рису самосуду та помсти пролетарського правосуддя, каже І. Малиновський, не раз указувалось і в літературі, і в заявах провідирів республіки, і в урядових актах радянської влади. В «Азбуці Комунізму», наприклад, значилося, що «пролетарському суду цілком не властива помста. Він не може мститися людям за те, що вони жили в буржуазному суспільстві» [5, с. 15–16].

Революція вщент знищила старий режим і скасувала усе дореволюційне російське законодавство, в тому числі карне, але, каже І. Малиновський, злочинність залишилась і як спадок старого режиму, і як результат умов життя, сприятливих для заподіяння й розвитку злочинів. Потрібна була боротьба зі злочинами шляхом застосування покарання, головним видом якого залишалось позбавлення волі. Потрібно було позбавитись старих тюрем і замінити їх новими місцями ув'язнення виправно-трудового характеру, а разом з тим напрацювати знову ж таки норми звичаєвого пенітенціарного права та здійснити спроби їх кодифікації. І такі спроби в РСФРР починаються уже через декілька місяців після революції [8, с. 53; 9, с. 13].

Як видно з праць вченого, кримінально-виконавча політика молодого радянського держави, так само й як судова та кримінально-правова, визначалась у політичній та юридичній літературі, головним чином у пресі, у виступах державних і партійних лідерів, очільників державно-правових установ, отримувала своє формулювання на всеросійських з'їздах працівників, зокрема юстиції та пенітенціарної справи, та закріплювалась у відповідних нормативних актах.

Так, уже 11 липня 1918 р. було оголошено «Статут першого російського Реформаторія» для неповнолітніх, а 24 травня 1918 р. циркуляр НКЮ про перейменування Головного управління місцями ув'язнення в Карний відділ Наркомюсту та ліквідацію старих тюремних інспекцій і передачу їх функцій особливим органам місцевих комісаріатів юстиції, а також про мету НКЮ – перелом не лише усїєї системи управління місцями ув'язнення, а й в самій постановці відбування покарання [10, с. 70–71]. Інструкція скасувала Статути про утримуваних під вартою та про висланих (том. XIV Зводу законів), а також скасувала поділ місць ув'язнення на розряди за тяжкістю покарання згідно з вироками судів, зобов'язала суди вказувати в них лише позбавлення волі на певний строк, обов'язково з примусовими роботами. 23 липня 1918 р. НКЮ прийнято тимчасову інструкцію «Про порядок позбавлення волі як виду покарання та про порядок відбування такого». Інструкція також віднесла до позбавлення волі присудження судом до короткотермінового ув'язнення (до 3 місяців) і примусові громадські роботи без взяття під варту на час, вільний від роботи. Крім того, інструкція поділила місця позбавлення волі на чоловічі та жіночі, а за їх значенням на: 1) Загальні місця ув'язнення (тюрми); 2) Реформаторії та землеробні колонії як установи виховально-карального характеру, особливо для молодих злочинців; 3) Виконавчі заклади для осіб, стосовно яких є підстави для послаблення режиму або дострокового звільнення; 4) Карно-лікувальні заклади для поміщення арештантів з явно вираженими дефектами, дегенератів тощо; 5) Тюремні лікарні. Крім цих місць позбавлення волі – арештні приміщення для короткотермінового затриманих міліцією та тих, що рахуються за місцевими народними судами (до суду), і для арештантів, що підлягають пересилці [11, с. 54–55]. Восени 1918 р. за доповіддю голови ВНК (ВЧК) прийнято постанову РНК (СНК) про відкриття у зв'язку з громадянською війною особливих місць ув'язнення, так званих концентраційних таборів як порівняно м'якого виду позбавлення волі. Ув'язненим у табори надавалось достатньо свободи зносин з зовнішнім світом. Окрім побачень, вони могли отримувати відпустки додому, мали змогу виходити на роботи поза табором без варти, могли здобувати право жити на приватних квартирах з обов'язком приходити до табору лише на ресстрацію. Вони мали змогу діставати на пільгових умовах дотермінове звільнення [5, с. 15]. Весною 1919 р. видається постановою ВЦВК (ВЦИК) про табори примусових робіт, а слідом за цим НКВС (НКВД) напрацьовує інструкцію в розвиток постанови ВЦВК. Табори примусових робіт визначаються як місце, де примусовою працею в суворій трудовій дисципліні спокутують свою провину особи, що вчинили різні злочини та провини (звинувачені в

спекуляції, саботажі, службових злочинах тощо), свідомі гнобителі й визискувачі чужої праці та прихильники буржуазії й царсько-дворянського ладу. Осінню 1920 р. НКЮ видає «Положення про загальні місця ув'язнення», а пізніше «Положення про окремі види місць ув'язнення» [5, с. 27; 9, с. 54].

У жовтні 1923 р. відбувся Всеросійський з'їзд представників пенітенціарної справи, на якому, за аналізом стенографічного звіту, підготовленим І. Малиновським, окрім інших питань, були обговорені й цілі місць ув'язнення – загальне та окреме попередження злочинів, позбавлення злочинця можливості подальших злочинів, виправно-трудоий вплив на нього і пристосування його до умов співжиття; що режим місць ув'язнення повинен бути побудований на основах прогресивної системи [12, с. 108–109].

На початку 1924 р. Головне управління місцями ув'язнення подало XI З'їзду Рад звіт про пенітенціарну справу в РСФРР за 1923 р., у якому зазначалось, що звітним роком починається нормальний хід пенітенціарної справи в Республіці і закінчується період коливань та пошуків, які властиві революційному часу. Саме впродовж звітнього року досягнута централізація управління всіма місцями ув'язнення, остаточно ліквідовані концентраційні табори, що знаходились у віданні міліції, арештні будинки злились із загальними місцями ув'язнення, наостанок складено проєкт «Виправно-Трудового Кодексу», в якому підведені підсумки 6-ти річної практики в сфері пенітенціарної справи [13, с. 119]. Проєкт схвалила колегія НКВС (НКВД), потім розглянув і ухвалив I Всеросійський з'їзд працівників пенітенціарної справи. На V Всеросійському з'їзді діячів радянської юстиції словами тодішнього першого замісника Наркома юстиції М. Криленка було наголошено про необхідність проведення каральної політики в державі з неухильним дотриманням класових основ [14, с. 113]. Далі проєкт перейшов до вищих інстанцій і, нарешті, з деякими змінами 16 жовтня 1924 р. був затверджений II сесією ВЦВК (ВЦИК) XI скликання, тобто став законом [15, с. 41]. Карний кодекс РСФРР 1922 р. (далі – КК) та Виправно-трудоий кодекс РСФРР 1923 р. (далі ВТК) були головними етапами розвитку карної політики радянської влади. Після того, як було надано чинності Виправно-трудоому кодексу, карна політика щодо ув'язнення та становища в'язнів була цілком з'ясована [5, с. 28].

Згідно зі ст. 8 КК перша мета покарання – загальне та особисте попередження. Вона досягається самою загрозою позбавлення волі, тобто ізоляції, а особисте попередження – приведення загрози до виконання, тобто ізоляцією. Друга мета – пристосування до умов співжиття шляхом виправно-трудоого впливу на злочинця – досягається примусовою працею ув'язнених і культ-просвітницькою роботою. Наостанок третя мета – утримання злочинця від подальших злочинів – досягається також фактом позбавлення волі, тобто ізоляцією. Отже, режим у місцях ув'язнення повинен полягати в правильному співвідношенні начал ізоляції, примусової праці та культ-просвітницької роботи.

Ізоляція має бути доцільною. Це начало каральної політики розуміється згідно з нормами ВТК не в сенсі повного позбавлення будь-яких зносин з людьми, бо немає ні системи мовчання, ні системи одиночного ув'язнення. Навіть засуджені до позбавлення волі з суворою ізоляцією мають право користуватися перепискою, побаченнями, отримувати передачі.

Заборонено приниження людського достоїнства ув'язнених. В 49 ст. ВТК указано, що режим у місцях ув'язнення повинен бути позбавлений будь-яких ознак катування: кандалів, наручників, карцеру, суворого одиночного ув'язнення.

Друге начало каральної політики радянської влади – пристосування злочинця до умов співжиття шляхом виправно-трудоого впливу – ґрунтувалось на тому, що немає злочинців, які б не підлягали виправленню, а тому немає потреби поряд з Виправно-трудоим кодексом приймати щодо невинуватих окремих, каральний Кодекс, що пропонувалося. Одним легше пристосовуватися до умов співжиття, іншим – важче. Але немає таких, котрих зовсім не можна пристосувати, які абсолютно не піддаються виправному впливу. Тому прийнято один спільний збірник законів про місця позбавлення волі – ВТК.

Закріплено, що виправно-трудоий вплив досягається шляхом обов'язкової праці та культурно-просвітницької роботи. Що стосується праці, то в ВТК перш за все сказано, що вона має виховне значення (ст. 51), вона є способом виправлення, а тому є обов'язковою для всіх ув'язнених, здатних до праці (ст. 52). А щодо культпросвіти в місцях ув'язнення, то в законі, в ст. 82 ВТК сказано: «завдання культурно-просвітньої роботи полягає у піднятті інтелектуального рівня та громадянського розвитку засуджених». Шлях – шкільна та позашкільна робота (ліквідація загальної та політичної безграмотності, організація для ув'язнених читань вголос тощо), виправно-трудоий вплив у процесі виконання робіт виробничого характеру.

Третє загальне начало каральної політики радянської влади витікає з виправної мети покарання, з різнорідності видів місць ув'язнення та з інституту дострокового звільнення (ст. 463 ВТК). Це прогресивна система ув'язнення. Вона передбачає, що ув'язнені переводяться, в міру свого виправлення, з одного місця ув'язнення в інше – з більш м'яким режимом. Тобто прогресивна система ув'язнення передбачає, що доля ув'язненого знаходиться в його руках, що своєю поведінкою і своїм ставленням до обов'язкової праці та культ-просвітньої роботи він може покращити, аж до дострокового звільнення, або навпаки – погіршити своє становище.

До основних начал каральної політики радянської влади належить також класовий принцип як під час винесення вироку, так і в процесі його виконання. Стаття 17 ВТК в цьому відношенні гласить: «всі питання, пов'язані зі змінами в положенні ув'язнених і засуджених до виправних робіт без утримання під вартою, Розподільчі комісії вирішують переважно шляхом безпосереднього ознайомлення з ними через особисте їх опитування, керуючись при цьому різними даними і перш за все їх класовою належністю». В інших нормах ВТК передбачаються шляхи (способи та методи) застосування вказаного начала стосовно конкретних виправно-трудових ситуацій.

Наостанок, останнє начало каральної політики радянської влади витікає з усіх попередніх, – це допомога звільненим з місць ув'язнення. При цьому допомога надається не приватній ініціативі, яка може бути або не бути, а ставиться в обов'язок Головному управлінню місць ув'язнення та його місцевим органам, які мають організувати цю допомогу «на основі широкої участі в ній радянських, профспілкових і партійних органів» (ст. 229 ВТК) [16, с. 62–70].

Це що стосується РСФРР.

В Україні громадянська війна затяглася. Через це, зауважує академік, пенітенціарні закони з'явилися пізніше, але будувалися вони на тих же самих основних принципах, що й російські. Перший в Україні радянський пенітенціарний закон було проголошено 7 березня 1920 р. – закон про центральні та місцеві тюремно-каральні відділи. В квітні 1920 р. було оголошено постанову Наркомосту УСРР про те, що всі тюрми й місця ув'язнення на території УСРР перейменовуються у будинки примусових робіт. Навіть саме слово «тюрма» було офіційно скасовано (в РСФРР вживалося офіційно до 1923 р.). Але справа не в тому, що скасовувалось слово «тюрма», а в тому, каже вчений, що тюрма, як «Мертвий дом», як «Мир отверженных», як «Кладбище живых» перестала існувати, що її замінила соціальна клініка, де лікують злочинців, щоби пристосувати до життя в суспільстві трудящих, майстерня, де злочинці працюють, навчаються та звикають до суспільно-корисної праці, школа, де серед злочинців провадиться культосвітня робота. Далі, того ж 1920 р. було оголошено Тимчасове положення про управління буприв, Тимчасову Інструкцію про позбавлення волі як міру кари, Інструкцію про Розподільчі комісії, Тимчасову Інструкцію про конвойну варту, декрет про дотермінове звільнення, Інструкцію про санітарно-медичну частину в місцях ув'язнення, обіжнюк про примусову працю, про культурно-просвітню роботу по шляхах ув'язнення. Далі публікуються нові обіжнюки. Історія пенітенціарної справи йде тим же шляхом, що і в РСФРР: як закінчується громадянська війна, починається будівництво нового життя, висувається питання про революційну законність, видаються Кодекси – Карний та Карно процесуальний, скасовуються табори примусових робіт, управління місцями ув'язнення централізуються, чувається потреба підбити підсумки тому, що зроблено на царині пенітенціарної справи й видати Пенітенціарний кодекс [5, с. 29-30].

У 1923 р. Всеукраїнська нарада завідуючих відділами управління, начальників міліції, карного розшуку й управління місць ув'язнення ухвалила резолюцію про потребу «невідкладно знаходити коло розробки Пенітенційного Кодексу, що охоплює всі положення, які регулюють діяльність поправчо-трудових установ та погодження з новим карним законодавством». Влітку 1924 р. проект Поправчо-трудоного кодексу було вироблено й передано на розгляд окремій Комісії РНК УСРР. 23 жовтня 1925 р. Поправчо-трудовий кодекс УСРР було затверджено постановою 2-ї сесії ВУЦВК IX скликання. Як і в РСФРР, так і в УСРР, після видання ПТК з'явилися Положення, Інструкції й Обіжнюки в додаток і розвиток його постанов. Головні з них: Інструкція про організацію без тримання за сторожею робіт, Інструкція про Охтирський спеціального призначення ізолятор, Інструкція по санітарно-медичній частині, Інструкція про товариські суди в ПТУ, Інструкція в виробничій частині ПТУ й інші [5, с. 30–31].

Карний кодекс УСРР подібно КК РСФРР підкреслював, що кара взагалі і позбавлення волі зокрема має насамперед загальне попередження, щоби хиткі елементи суспільства утримати від злочинів, і особисте попередження, щоби в майбутньому утримати самого злочинця від повторення злочинів (ст. 8) [17, с. 104]. Це попередження – не залякування, що його в минулому мало на меті карне право, уживаючи жорстокі та зневажливі кари. Радянське право відмовилося від

жорстоких і зневажливих кар; воно не знає кар калічення, кар на тілі, каторжних робіт тощо. Залишилась смертна кара. Але вона відокремлена від звичайних кар і застосовується лише як тимчасовий і надзвичайний крайній захід соціального захисту, до особливо соціально-небезпечних злочинців, що з погляду радянської влади, в боротьбі з ними ніякого іншого засобу немає. Основний, головний захід соціального захисту – кара через позбавлення волі, що не має жорстокого характеру. Карний кодекс з'ясовує, що взагалі кара є захід оборонний, повинна бути доцільна, не повинна мати ніяких ознак мордування й не чинити злочинцеві некорисних і зайвих страждань (ст. 26 КК УСРР) [17, с. 104]. А виправничо-трудоий кодекс спеціально щодо позбавлення волі зазначає, що режим позбавлення волі «не мусить завдавати фізичних болів і принижувати людську гідність в'язнів» (ст. 3 ПТК УСРР) [18, с. 146]. Далі Карний кодекс підкреслює, що кара має на меті – позбавити злочинця можливості вчинити злочин і пристосувати його до умов вільного трудового співжиття (ст. 8 КК УСРР) [17, с. 104]. Цих цілей досягає якраз шляхом позбавлення волі, ув'язнення. Злочинець ізолюється, і таким чином він не має можливості чинити злочини. Але ця ізоляція триває не все життя і навіть не дуже довгий термін. Найбільше – до 10 років і то у рідких випадках. Ця ізоляція не абсолютна, бо в'язень підтримує стосунки із зовнішнім світом і в ізоляції задовольняються вимоги матеріального існування в'язня щодо приміщення, світла, тепла, харчів, речей найпершої потреби, санітарних умов, медичної допомоги. Під впливом примусової праці та культурпросвіти, на ґрунті яких побудовано режим позбавлення волі, в'язень пристосовується до умов трудового співжиття. Поправчо-трудоий кодекс докладно з'ясовує, в яких формах організовано примусову працю й культурно-просвітню роботу у місцях ув'язнення, щоби злочинця обернути на чесного й корисного громадянина радянського суспільства. Злочини бувають різні і злочинці різні. Тому неможливі й недоцільні однакові місця ув'язнення з однаковим режимом для всіх без винятку злочинців. В радянських місцях ув'язнення переводиться індивідуалізація поправно-трудоого й культурно-просвітнього впливу на в'язнів. Існують різні місця ув'язнення з різним режимом, то суворішим, то м'якшим – для різних в'язнів. І в одному й тому ж місці ув'язнення пристосовується різний режим щодо суворості чи м'якості, до різних в'язнів, хоча загальна підстава режиму одна й та ж – ізоляція, примусова праця, культурно-просвітня робота [9, с. 54].

У червні 1926 р. був прийнятий та набрав чинності й ПТК БСРР. Безперечно, що ПТК РСФФР являвся зразком для Кодексу українського і що, складаючи білоруський Кодекс, покористувалися і Кодексом РСФСРР, і Кодексом УСРР, особливо останнім. Усі ці Кодекси мали деякі відмінності й щодо форми, й щодо змісту. Але всі вони були засновані на одних і тих же принципах. А це свідчило про те, що пенітенціарну радянську політику, яка відповідала особливостям трудової держави, зрозуміли правильно [5, с. 31].

Висновки. За результатами дослідження звичаєвого права українського народу в постреволуційний (1917) період і під час громадянської війни на основі багатого емпіричного матеріалу І. Малиновський констатував факт відродження, в тому числі на теренах України, стародавнього звичаю помсти та самовільної розправи як на життєвому рівні, так і в діяльності позасудових пролетарських органів – надзвичайних комісій, ревтрибуналів і навіть народних судів. Народна творчість у цьому плані, поряд з іншими факторами, відобразилась у політиці з формування радянською владою молодого радянського права, в тому числі права кримінально-виконавчого. Увінчалась ця політика в Кримінально-виконавчих кодексах РСФФР (1924) р. УСРР (1925) та БСРР (1926), кодексах на той час доволі прогресивних і гуманних, таких, що відповідали ідеалам радянської трудової держави.

Список використаних джерел:

1. Малиновський О. Революційне радянське звичаєве право / Праці для вивчення звичаєвого права в Україні. За ред. акад. О. О. Малиновського, Голови Комісії. Випуск 3. У Києві. З друкарні Всеукраїнської Академії наук. 1928. С. 114–212.
2. Малиновський О. О. Кара й засоби соціального захисту / *Записки Соціально-Економічного Відділу Української Академії наук: За редакціями академіка Н.П. Василенка*. Том IV, 1926. 61 с.
3. Борисенко Степан. Самосуд над карними злочинцями в 1917 році. *Праці Комісії для вивчення звичаєвого права в Україні*. Випуск 3. 1928. С. 213–234.
4. Дело № 1815 Донской чрезвычайной комиссии по борьбе с контр-революцией, спекуляцией и преступлениями по должности при Донисполкоме. Обв. в Контр-революции Малиновский Иоаникий Алексеевич и др. / Государственный архив ФСБ Ростовской области Российской Федерации / арх. Дело № 18444, с. 61-65, 76-80.

5. Малиновський О.О. Радянські поправчо-трудові установи порівнюючи з буржуазними тюрмами / *Збірник Соціально-Економічного Відділу Всеукраїнської Академії Наук.* № 16. У Києві. 1928. 271 с.
6. Уголовный кодекс Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. Гос. Трест «Петропечать», 1923. 105 с.
7. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Социалистической Федеративной Советской республики. Москва: Изд-во Наркомюста РСФСР. 1992. С. 142.
8. Малиновский И. Проект «Исправительно-Трудового Кодекса». *Право и жизнь.* 1924. Книга пятая и шестая. С. 53–64.
9. Малиновський О. Позбавлення волі злочинця в минулому і сучасному (Нарис з історії давньо-руського, західно-руського та нового українського права). Україна. 1928. Книга 3. С. 10–14.
10. Пролетарская революция и право. 1918. № 1. С. 70-71.
11. Пролетарская революция и право. 1918. № 2. С. 54-55.
12. Малиновский И. Всероссийский Съезд Работников Пенитенциарного Дела в Москве 18-24 октября 1923 года. Стенографический отчет пленарных заседаний съезда. *Право и жизнь.* Книга седьмая и восьмая. 1924. С. 108-109.
13. И.М. (И. Малиновский). Пенитенциарное дело в РСФСР за 1923 год. *Советское право.* № 3, 1924. С. 119–121.
14. V Всероссийский Съезд деятелей Советской юстиции. *Право и жизнь.* 1924. Книга пятая и шестая. С. 108–115.
15. Исправительно-трудовой кодекс РСФСР. Оттиск из «Бюлетня № 10» II сессии ВЦИК XI созыва. Издание ВЦИК. Москва-Кремль, 1924. 41 с.
16. Малиновский И. Карательная политика Советской власти и «исправительно-трудовой кодекс». *Право и жизнь.* 1925. Книга первая. С. 62–70.
17. Уголовный кодекс УССР. Харьков : Издание Наркомюста УССР. 1922. 104 с.
18. Виправно-трудоий кодекс. *Видання Виправно-трудоового відділу НКВС УСРР.* 1926. 146 с.

УДК 343.2/.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.3.28>

МОЗОЛЬ С.А., ГУЦУЛЯК М.Я.

СПІВВІДНОШЕННЯ МАЛОЗНАЧНОСТІ ДІЯННЯ, ПОДАТКОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІЛЬГИ ТА РОЗРАХУНКОВОЇ ОДИНИЦІ У ПРОЦЕСІ ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

THE RATIO OF THE SIGNIFICANCE OF THE ACTION, SOCIAL SUBJECT OF BENEFIT AND SETTLEMENT UNITS IN THE PROCESS OF APPLICATION OF CERTAIN NORMS OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що прийняття у 2001 році Кримінального кодексу України докорінно змінило стереотипні уявлення суспільства про кримінальне право виключно як про галузь, основною та єдиною функцією якої є каральна. Головним чином такі кардинальні перетворення зумовлені максимальним використанням нормативної концентрації принципу гуманізму. Так, порівняно з КК України 1960 року у КК України від 5 квітня 2001 року кількість обставин, що виключають злочинність діяння, збільшено з трьох до семи, розширено си-

© МОЗОЛЬ С.А. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права (Національна академія внутрішніх справ)

© ГУЦУЛЯК М.Я. – кандидат юридичних наук, доцент, викладач спеціальності «Право» (Івано-Франківський коледж Львівського національного аграрного університету)